

IMRE LÁSZLÓ

A VII. Gergely és az aszketikus etika megpróbáltatásai

alán felesleges is találgatni, hogy Németh László esetében: Trianon sokkja, azaz egy nemzet feltámasztásának küldetése, esetleg a szigorú protestáns etika kötelességcentrikussága, netán a kortársi vagy félmúltbeli újkori vallásalapítók (Tolsztoj, Gandhi) járultak hozzá nagyobb mértékben ahhoz, hogy belőle nem pusztán korának kiemelkedő esszéistája, próza- és drámaírója lett, hanem egyik nézőpontból utópista tervhalmazó, másik, ellentétes nézőpontból pedig a magyar XX. század Széchenyije. Hogy a „minőség forradalma” besorolódik-e a XX. század számtalan világmegváltó koncepciója közé, vagy minden új helyzetben új jelentéssel gyarapodó inspirálója lesz a magyarságnak, kissé elkoptatott kifejezéssel szólva, csak mirajtuk múlik. Az életmű egy-egy kérdésének újragondolása – minden esetre – aktuális többlettel járulhat hozzá ehhez.

Az 1937-ben keletkezett *VII. Gergely* című drámában Németh László először néz szembe vállalkozásának kockázatával, bukás és „eszmévé finomulás” esélyével. Gergelyben azt a megszolgált apostolt látja, akit türelmetlenül tesz Henrik és mások ravaszkodása, erkölcstelensége. Olyan ez, mint Németh László számtalan kifakadása (a következő három évtizedben) az „élvezet vallás” ellen. A pápa nem egyszerűen gyengeséget lát az emberek anyagiasságában, enni-inni szerető, puhány, sőt parazita hajlamaiban, hanem kétségbeesetten konstatálja, hogy az őáltala (de lényegében a Krisztus által) kínált üdvösség nem nagyon kell senkinek. Mindenki kibúvót keres (és talál), hogy formálisan ugyan „rendes ember”-nek tarthassa magát, valójában azonban az élvezetek és a kényelmesség is megkaphassa a magáét életükben. A II. felvonásban azt panaszozza VII. Gergely, hogy a „vértanúknak el kell fordítaniuk arcukat a világról, ahol a vérükkel felállított egyház már a püspököket is csak fegyverrel s átkkal képes törvényre szorítani”.

A „szektaalapító” Németh László a maga személyes bizonytalanságát is beleírja a pápa vergődésébe. Hány tette (pl. a Babitscsal való szakítás), hány akciója volt olyan, amit nemes ambíció mellett hiúság és makacsság is vezérelhetett. Hugo figyelmezteti is Gergelyt, aki nem akar megbocsátani a darócban didergő Henriknek: „Az ember sohasem lehet elég vigyázó az indulattal. Kiűzöd, mint sérelmet, és visszajön, mint hivatás.” Gergely vallomása a mindenkori etikai forradalmárok szörnyű kétélye: ha igaz volna a vád, hogy mindent csak önmagáért, tehát becsvágyból, egy egyházmentő dicsőségéért tett, akkor rosszabb a paráznánál. Hiszen az ő esetében a garancia, a biztosíték az ő isteni küldetése. Csakhogy ővele idáig közvetlenül beszélt az Isten, most azonban magára hagyta.

Németh Lászlóban is felmerülhetett: nem nemzetmentő és irodalomalapító becsvágyának szenvedélye vezeti-e, amikor (legalábbis bírálói szerint) makacs és időszerűtlenül rideg aszketikus követelményeihez ragaszkodik. Gergely néha maga sem tudja megkülönböztetni az isteni sugallatot az önkorrekcióna képtelen indulattól, s Némethet is gyakran gyötri a kétség, vajon nem követel-e olyat környezetétől s talán a szélesebb közösségtől is, ami ellenkezik az ember természetes igényeivel. Ahogy Gergelyben is felmerül a gyanú a Canossát járó Henrikkel kapcsolatban: „Ha ezt a fiút nem Isten, hanem az én dühöm sanyargatja itt...”

Gergely elveit leghitelesebben talán Matild szavai közvetítik, aki birtokait a pápára akarja íratni, s indoklasként Gergely szavait idézi, aki szerint Krisztus egy csöppel sem adott több

[*Műhely*]

vért világi uralkodókért, mint az utolsó firenzei gyapjúkartolóért, a titkon imádkozó milánói mesterlegények közt tisztább fejedelmeket találna, mint a vérszerintiek között. Krisztus (s az ő nyomán Gergely) szerint az ember szolgálni jön a földre, s nem uralkodni; az embernek csak tiszte, feladata lehet, nem tulajdona. (Ezt a gondolatsort figyelmébe lehetne ajánlani mindazoknak, akik nem értik vagy még inkább nem ismerik Németh Lászlónak a magántulajdonnal, a hatalom és vagyon kiváltságosaival szemben érzett ellenszenvét, következőképp a Kádár-rendszer idején tett gesztusaiban és nyilatkozataiban sem képesek érzékelni egy több évtizedes kapitalizmusfóbia jeleit. Akárhogy is: Németh László őskeresztényies puritánizmusához közelebb állt a szocializmus, mint akár az 1957 utáni nyugati világ.)

Visszatérve már most 1937-hez: a *Nyugat* körétől és irányától eltávolodó s a magyar szellemi erőik organizálását maga elé célul kitűző Németh Lászlót súlyos csalódás éri. Közvetlenül a *VII. Gergely* megírása előtt a Gömbös-kormány beváltatlan ígéreteivel a reform lehetősége és reménye tűnik el. Íme a keserű számvetés, amit a száműzött és „letett” pápa szájába ad: „Emberfölöttire vállalkoztam, s az emberfölötti segítség elmaradt... A világ öszszetört, s az emberfeletti némán ül fölöttem. KI csalt itt? A hivatásérvet volt hamis, vagy én hibáztam?”

Az utolsó felvonásban Desidérius abban találja meg a pápa bukásának az okát, hogy mőhő, türelmetlen volt a jó követelésében. Hogy talán nem értette meg: az emberek szeretik és akarják a jót, de nem abban a tempóban és elszántsággal, ahogyan Gergely várna el tőlük. Ennek megfogalmazásában segíthette az író sok-sok keserű tapasztalata. Nem csak nemzedéktársai és a szélesebb közönség vonatkozásában. Hogy még a legközelebbiek sem tudtak úgy mellé állni, ahogy szerette volna, arra legjobb példa Gulyás Pál verse, *A tervehalmozó*, melyben kifigurázza barátjának világmentő maximalizmusát. Ahogy Gergelynek is megmondja Desidérius: „az emberek kevélységnek vélik a te türelmetlen gondoskodásod”.

A *VII. Gergely* tehát az *Izony* legkorábbi variánsa. A kiválóság összeférhetetlensége, elegyedni nem tudása a többséggel, az átlagossággal, a közönségességgel itt szólal meg először egyetemes érvényű panaszként. A korlátoltság határát súroló erény elszántsága ez, amellyel az átlagember nem nagyon tud mit kezdeni. A sajátos ellentmondás az, hogy míg Kárász Nellit utólag (részben az író önkomentárja alapján) úgy lehetett értelmezni, hogy a fenyegető sztálinizmus egalizáló kényszere elleni tiltakozás vehető ki sorsából (Nelli nem akar a többi asszony módján boldog lenni), addig a *VII. Gergely* eszmeisége egy ideális szocialista utópiával tart rokonságot, amely szét akarja rombolni az embereknek a magántulajdonhoz és az alacsonyabb szintű élvezetekhez való ragaszkodását, s bizonyos magasrendű erkölcsi-szellemi közösségre vágyik, amelyet – persze – csak erőszakkal lehetne fenntartani, hisz a többség sosem fogja az aszkézist, a lemondást választani.

Nem sejtette Németh László a *VII. Gergely* írásakor, hogy egy évtized múltán kútmérgezőként, a nácizmus szálláscsinálójaként megvádoltatva, azzal a keserőséggel néz majd vissza pályájára, mint Gergely pápa, akinek ki- és megszabadítói, a normannok mérhetetlen pusztítást vittek véghez Rómában. A jó szándék megcsúfolása és megvádolása őrajta is betelt. Aztán meg olyanok veszik védelmükbe, az 1940-es évek második felében Révai József, 1957 után Aczél György, akik más tekintetben nem nagyon érdemlik ki megbecsülését és háláját. Ahogy Gergely mondja Robertről, a normannról: „Harminc éve sincs, hogy tengeri rablóból hűbéressé fogadtuk. Konstantinápoly aranyát éppúgy Szent Péter nevében fogja barlangjába hordani, mint Rómából a templomi ereklyéket. S én, az elszakmányolt agg, hállalkodjam neki, és áldjam meg.”

Aztán már hiába mutatkozott Németh László számára viszonylag elfogadhatónak az 1960-as évek Magyarországa. Igaz, kötelező olvasmány lett, százezres példányszámban jelentek meg művei újra és újra, sok idegen nyelvre lefordították, még Nobel-díjra jelölése is szóba jött. Ő mégis a magyarság széthullását vizionálta a jólét növekedésében. A hűtőszek-

rény, a Trabant, a lehetővé váló nyugat-európai utazások mozgalmas és vidám világában egy folyton jobban élő, de nemzeti felelősségérzet és aszketikus lemondás híján megváltásra egyre alkalmatlanabb nemzetet látott. Ahogy Gergely mondja: „Isten eleresztette a világot, mint fa a levelet... Isten elvetette a világot. A kereszténység mint egy futó csillag fut alá a sötétségben. Az Antikrisztus zsákmányai vagyunk mind...” Gergely a teljes bukás érzetével búcsúzik, Németh László azonban akkor, 1937-ben még nem érezhette úgy, hogy vállalkozásának egyszer s mindenkorra vége. A mából nézve tehát a *VII. Gergely* nem a '30-as évek kudarcairól szól, hanem arról a tragikus szembenállásról (és ezt példázza a nagy pápa sorsa), ami az ő megalkuvásmentes elitista törekvéseit kudarcra ítélte a többség erkölcsi lomhaságával és a történelem vak erőivel, diktátoraival szemben.

A mindenkori elvi-etikai álláspont öröknek mutatkozó alulmaradása ez. Gondoljunk az elmúlt 10–20 év történéseire. Gondoljunk egy másik „szent”, II. János Pál halála előtti gyötrelmeire, hogy hiába bukott meg a kommunizmus, ha az ördög másik birodalma, a pénzelvűséget glorifikáló kapitalizmus háborítatlan diadalt ül. Belátta, hogy fegyverkezési versennyel tönkre lehetett tenni egy katonai nagyhatalmat, de azt is érezkennie kellett, hogy egy másfajta színvonaltalansággal és gátlástalansággal szemben abszolút tehetetlen. A *VII. Gergely* tehát ma azt mondja, hogy hiába volt az áldozat, ha a többségnek esze ágában sincs a lemondás, a közösségi feladat, a tanulás, a művelődés, a nemzeti értékgyarapítás révén szolgálni a jövőt.

Ahogy a népek gyakran fordulnak szembe megváltóikkal, úgy lett a Tolsztoj- vagy Németh László-féle elvrendszer sorsa elutasítás vagy legjobb esetben megbocsátó lekezelés. Erről szól a dráma. Mégsem lehangoló vagy elkedvetlenítő. Inkább elgondolkodtató, sőt felemelő. Elgondolkodtató, hogy önáltatás és hazug önfelmentés nélkül nézhetünk szembe magunkkal, még ha könnyűnek találtatunk is. Felemelő, mint mikor az alföldi ember magas hegy csúcsára jut fel, s ha talán be is látja, hogy ez nem az ő világa, de egyszer mégis részesült a magasság perspektívájából. A *VII. Gergelyt* olvasva is a nagyság és igazság erejével töltekezünk. Mintha megérintene bennünket a megváltás esélye, lehet, hogy csak iránya és fonsége, vagy legalábbis ennek révén szembesülünk a megváltást tagadók és megakadályozók kártékonyásával.

IMRE LÁSZLÓ (1944) a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának professzor emeritusza, akadémikus. Kutatási területe a XIX. századi magyar és orosz irodalom.